

I

71851

17 X 95

San Antonio

[L. J. Ljundsholm p. 1945] (mat. in GMS 25/26 (1945))

K 800 LETNICI PRVE OMEMBE LJUBLJANE V ZGODOVINI

M. Kos

Ime za Ljubljano nam je prvič ohranjeno v neki listini, s katero je plemeniti Henrik »de Trimian« na prošnjo svojega strica Amilberta iz Kollnitztza (kraj pri Šentpavlu na Koroškem) predal neko posest tega samostanu v Reichersbergu ob reki Inn. Dar je prevzel takratni salzburški nadškof Konrad v navzočnosti škofa Hartmana iz Briksena, škofa Romana s koroške Krke (Gurk) in številnih prič. Glede teh je povedano, da so bile k pričevanju privlečene za ušesa (testes per aures adtracti), kar je star bavarski pravni običaj in kaže, da so priče bile ali se vsaj štejele k bavarskemu plemenu. Med pričami je omenjen tudi Ulrik iz Ljubljane brat vojvodov (Odalricus de Laibach frater ducis).

Listina ni datirana. Izdana je bila po 7. aprilu 1144, kajti tega dne je umrl koroški vojvoda Ulrik I., ki mu je v vojvodstvu sledil njegov sin Henrik, in šele od takrat se je mogel tega brat, drugi sin vojvode Ulrika, ljubljanski Ulrik, imenovati vojvodov brat.¹ Ni pa mogla biti listina izdana po 2. aprilu 1145, kajti tega dne je naveden zgoraj omenjeni Amilbert iz Kollnitztza že med umrlimi.² Vprašanje je, kdaj v razdobju skoraj dvanajstih mesecev, med 7. aprilom 1144 in 2. aprilom 1145, je bila izdana listina, ki je v njej ohranjen najstarejši zapis imena Ljubljane.

V Monumenta Boica (III, 412), kjer je bila 1764 prvič objavljena, in v Urkunden-buch des Landes ob der Enns (I, 294, št. 32) je listina datirana z »okoli 1140«. Meiller (Regesten zur Geschichte der Salzburger Erzbischöfe, 50, n. 261 in 444, op. 101) jo stavi v leto 1144 in po času v bližino dveh listin salzburškega nadškofa Konrada, izdanih v Salzburgu 23. oktobra oziroma 3. novembra 1144. Ankershofen (Archiv für Kunde österr. Geschichts-Quellen, XIV, 153, n. 22) in Schumi (Urkunden- und Regestenbuch des H. Krain, I, 97, n. 95) datirata listino »okoli 1144«. V Jakschovih Monumenta historica ducatus Carinthiae (I, 126, n. 125 in III, 308, n. 782) je listina datirana zgolj z letom 1144. F. Kos v Gradivu za zgodovino Slovencev (IV, 115, n. 201) ima datum: 1144, okoli 1. novembra. Hauthaler in Martin (Salzburger Urkundenbuch, II, 342, n. 238) datirata nedolgo »pred 1145 april 2«, prejkone pa, pravita, se je pravni akt izvršil v Brežah (Friesach) na Koroškem leta 1144.

K pravilnemu datiranju listine in s tem prve znane omembe imena Ljubljane v zgodovini nam morejo pripomoči v njej po imenu navedene priče. Poiskati je treba, ali nastopajo te v več ali manj enako strnjenih skupinah tudi v drugih v razdobju med 7. aprilom 1144 in 2. aprilom 1145 izdanih listinah in kako so te datirane. Preiskava je dognala, da imamo opraviti s tremi skupinami takih listin, ki jih je izdal ali pa stoje v zvezi s salzburškim nadškofom Konradom.

1. Štiri listine, ki so bile izdane maja 1144 v Lipnici (Leibnitz) na Štajerskem, ko je tamkaj bival salzburški nadškof Konrad; imenujem jih lipniške listine.³

2. Pet listin, ki jih je oktobra in novembra 1144 izdal nadškof Konrad v Salzburgu oziroma spadajo po svojem nastanku v to dobo; imenujem jih salzburške listine.⁴

¹ Smrtni datum vojvode Ulrika I.: F. Kos, Gradivo za zgodovino Slovencev, IV, št. 196.

² Hauthaler-Martin, Salzburger Urkundenbuch, II, 343, n. 239; Jaksch, Monumenta hist. Carinthiae, III, 311, n. 799.

³ Salzburger Urkundenbuch, II, št. 224 (maj), 225 (maj 14), 226 (maj 23), 229 (maj 30).

⁴ Prav tam, št. 217, 230 (okt. 23), 231 (okoli okt. 23), 232 (nov. 3), 237 (po februarju).

3. Tri listine nadškofa Konrada, ki so datirane samo z letnico 1144 oziroma krajem Breže (Friesach) na Koroškem; imenujem jih breške listine.⁵

V listini, v kateri se imenuje prvič v ohranjenih zgodovinskih virih ime Ljubljane, ali ljubljanski listini, kakor jo hočem na kratko imenovati, je naštetih po imenu vsega skupaj 16 pri pravnem aktu navzočih oseb oziroma prič. Od teh se ponavlja v enakem svojstvu v lipniških listinah sedem imen, v breških listinah tudi sedem imen, v salzburških listinah pa šest imen. Po večini so to imena oseb, ki so bile navzoče, ko se je salzburški nadškof 1144 podal na pot iz Salzburga v vzhodne alpske dežele in je prebival med drugim, na posestvih svoje cerkve v Brežah na Koroškem in v Lipnici na Štajerskem, a se na jesen tega leta, vrnivši se s pota, zopet mudil v Salzburgu. Za časa tega potovanja ali pa nato v Salzburgu je bila izdana ljubljanska listina. Menim pa, da pri določitvi kraja odpade Salzburg, kajti v treh salzburških listinah se med osebami, navzočimi pri pravnem dejanju, omenja tudi ljubljanskega Ulrika, koroški vojvoda Henrik, a njega bi poleg brata ljubljanske listina skoraj gotovo omenila, če bi bil ob njeni izstavitvi navzoč. V lipniških listinah se omenjajo deloma isti ministeriali salzburške cerkve kot v breških listinah in z njimi hkrati v ljubljanski. Vendar je ljubljanska listina po času in kraju nastanka bliža breškim listinam kot lipniškim, kajti ljubljanski in breški listinam so skupna imena nekaterih sicer redko imenovanih prič, ki jih v lipniških ni (škof Hartman iz Briksena, Henrik Pris). Vprašanje je le, ali je bila ljubljanska listina — in z njo breške — izdana na potu salzburškega nadškofa iz Salzburga preko koroških Brež v štajersko Lipnico, kamor je nadškof prišel najkasneje 14. maja 1144, ali pa na potu nazaj preko koroških Brež v Salzburg, kjer ga najdemo 23. oktobra 1144. Glede na istrskega mejnega grofa Engelberta, strica Ulrika Ljubljanskega, ki je bil še v aprilu ali maju na državnem zboru v Regensburgu na Nemškem in je naveden med pričami v ljubljanski listini,⁶ smemo trditi, da je ta izdana po vrnitvi nadškofa Konrada iz Lipnice, to je po 30. maju 1144 in pred njegovim prihodom v Salzburg, to je pred 23. oktobrom 1144. Ime izdajatelja, njegove rodbinske zveze in priče kažejo na Koroško ali celo mogoče na Breže kot kraj, kjer je bila listina, v kateri se prvič omenja ime Ljubljane, izdana.

Ulrik se po Ljubljani imenuje le v pravkar obravnavani listini, v drugih pa v letih 1144 in 1145 vedno le kot brat koroškega vojvode Henrika.⁷ *Wodolricus de Luwigana*, omenjen med pričami v listini oglejskega patriarha Peregrina, datirani v Ogleju 1146, ni identičen z Ulrikom, bratom koroškega vojvode.⁸ Če bi to bil, bi glede na svoj položaj in rod ne bil v listini uvrščen kot zadnji v vrsti prič. Pač pa je bil skoraj gotovo ljubljanski ministerial Spanheimov, kajti listina ima za vsebino pogodbo med Spanheimi in oglejskim patriarhom. Ime za Ljubljano je v tej listini sporočeno po času drugič in to v slovensko-romanski obliki, kar kaže na pisca listine, ki ni bil Nmec, marveč verjetno Roman ali Slovan. Za Romana govori Oglej kot kraj izdavanja in diplomatična oblika listine. Listina, čeprav opremljena s pečatom, se sama imenuje »breve recordationis« (kratek spis za spomin), kakor se je v visokem srednjem veku označevala posebna skupina listin italskega tipa, pri katerih leži glavni poudarek na pričah.⁹ Navzočnost Ulrika iz takrat spanheimske Ljubljane in skoraj gotovo ministeriala Spanheimov v Ogleju pri patriarhu Peregrinu, ko je ta sklepal pogodbo s Spanheimi, je lahko razložljiva. Kajti Spanheimi so s tem cerkvenim knezom bili v dobrih odnosih in imeli tudi v Furlaniji in na Krasu obilo posesti, kar je nje in njihove ministeriale moglo voditi v te kraje. V Rožacu (Rosazzo)

⁵ Prav tam, št. 218, 219, 220.

⁶ Bernhardi, Konrad III., I, 380, 382, 383.

⁷ Hauthaler-Martin, Salzburger Urkundenbuch, II, 317, št. 217 (1144), 332, št. 230 (1144 okt. 23), 333, št. 231 (okoli 1144 okt. 23), 335, št. 232 (1144 nov. 3). — Jaksch, Mon. hist. duc. Carinthiae, I, 132, št. 138 (1145 april 26).

⁸ Gradivo za zgod. Slovencev, IV, 222; Jaksch, Mon. hist. duc. Carinthiae, III, 314, n. 806.

⁹ O. Redlich, Siegelurkunde und Notariatsurkunde in den südöstlichen Alpenländern, Carinthia I, 103 (1913), 26.

pri Vidmu, ki je eppensteinsko-spanheimski rodbinski samostan, je bil pokopan 7. aprila 1144 umrli koroški vojvoda Ulrik I., oče v listini iz 1144 omenjenega Ulrika iz Ljubljane.¹⁰

Mogoče je slučaj, da je v listini iz 1144 ohranjeno prvič zapisano ime Ljubljane, ni pa slučaj, da se ime našega mesta v zvezi z bratom koroškega vojvode pojavi prav v tem časovnem obdobju in potem še nekajkrat sredi in v drugi polovici 12. stoletja. V zvezi je to s posledicami dogodkov splošnega značaja, ki so v 12. stoletju zasegli tudi takratno slovensko zemljo, posebej pa še s koroško vojvodsko rodbino Spanheimov.

Kaže se, da je četrti v vrsti koroških vojvod iz rodu Spanheim, vojvoda po imenu Henrik, ki je sledil svojemu 7. aprila 1144 umrlemu očetu vojvodu Ulriku, posvetil že takoj v začetku svojega vojvodovanja posebno zanimanje in skrb kranjskim posestvom svojega rodu in postavil, morda kot nekakega upravitelja, tjakaj svojega brata Ulrika, ki je imel sedež in se imenoval po spanheimskem gradu v Ljubljani.

V ozki zvezi s Spanheimi so tudi prvi »Ljubljančani«, ki se v zgodovinskih virih omenjajo. Po Ljubljani imenovani Rudolf (1151, 1164), Adalbert (1154), Markvard (1144/61, 1161, 1167/81, 1181) in Arnold (1161, 1162) so ministeriali Spanheimov; omenjajo se po večini v listinah, ki so jih Spanheimi izdali ali so v zvezi z njihovim rodom.¹¹ Za Arnolda med njimi je mogoče dokazati, od kod izvira: bil je iz rodu spanheimskih ministerialov, ki se sicer imenujejo po gradu Kreiĝ pri Šentvidu na Koroškem. Tudi Arnold se imenuje enkrat po Kreiĝu (1162), dvakrat po Ljubljani (1161, 1162), včasih pa kar na kratko ministerial koroškega vojvode (1158, 1162/71). Njegov brat Bertold se imenuje po koroškem Kreiĝu.¹² Arnolda moremo šteti za začetnika rodu Kreiĝerjev na Kranjskem, ki so pridobili tudi v okolici Ljubljane obsežno posest in bili v sorodstvenih zvezah s tamkajšnjimi plemiškimi rodbinami, tako z vitezi z Jeterbenka (Hertenberg), ki so tudi ministeriali Spanheimov.

Pojav Spanheimov in njihovih ministerialov v Ljubljani ter s tem v zvezi prvo znano omenjanje našega mesta v zgodovinskih virih je v skladu z veliko močjo, ki jo je dosegel rod Spanheimov v prvi polovici 12. stoletja na Koroškem, Kranjskem in v štajerskem Podravju. Njegova velika sila in oblast v tem času je pa posledica svetovno-zgodovinske borbe med papeštvom in cesarstvom, ki smo jo v 11. in v začetku 12. stoletja vajeni imenovati borba za investituro. Spor med papeškimi in cesarskimi je razgibal tudi slovensko zemljo, pritegnil plemiške rodove in duhovske kroge naših dežel v ta ali drugi tabor in povzročil s svojim izidom velik političen preobrat. Spanheimi so bili na strani papeških. Zmaga teh leta 1106 v vzhodno-alpskih deželah je povzročila veliko moč Spanheimov, ki se s cerkveno-politično zmagjo povzdignejo do vplivne veljave in pridejo, kar »preko noči«, na račun podleglih cesarskih, do ogromne posesti na Koroškem in Kranjskem. Kar naenkrat jih najdemo od 1122 na koroškem vojvodskem prestolu in kot bogate teritorialne gospode tudi na kranjskih tleh.¹³ Na Kranjskem je eno središče njihove posesti v Ljubljani s široko okolico, drugo pa ob spodnji Krki s Kostanjevico. Pri obeh važnih postojankah postane kmalu očitno, da jima je v prvi polovici 12. stoletja zagospodaril energičen rod. Iz Kostanjevice je izšla pod vodstvom Spanheimov politična osvojitvev ozemlja onstran spodnje Krke in še preko Gorjancev v prid Kranjske in na škodo sosednje Hrvatske. V Ljubljani in okolici so pa imeli Spanheimi s svojo v osrednjem delu krajine ležečo zemljo že po prirodi močno postojanko in skušali od tod potisniti ob stran druge sile, ki so v deželi obstajale, bile takrat deloma celo močnejše od njih in bi spanheimski ustalitvi v Ljubljani mogle nasprotovati. V zvezi z ustalitvijo in utrditvijo spanheimske oblasti na Kranjskem in v Ljubljani je prvo omenjanje našega mesta v zgodovini.

¹⁰ Gradivo, IV, 196, 437; Mon. hist. duc. Car., III, 780, 1030.

¹¹ Gradivo, IV, 205, 326, 431, 441, 471, 493, 637; Mon. hist. duc. Car., I, 187, 229, 243; III, 862, 1026, 1099, 1276.

¹² Gradivo IV, 431, 441; Mon. hist. duc. Car., I, 201, 229, 233; IV, 1026, 1035, 1037.

¹³ L. Hauptmann, Grofovi Višnjeĝorski, Rad... Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, 250 (1935), 225 dalje.

COBISS 2042300

NARODNA IN UNIVERZITETNA
KNJIŽNICA

00000427417

